

TAUTOSAKOS AUTORIAUS PROBLEMA

Su Vytauto jubiliejaus metais imta aktyviau ir organizuotai rūpintis tautosakos rinkimu. Pirmojo tautosakos žurnalo *Mūsų tautosakos* bendradarbiai skatino domėtis tautosaka, nes ji savaime yra vertingas poezijos šaltinis, nes ji svarbi literatūros mokslui, literatūros kūrybai, istorijai, archeologijai, etnografijai, kalbai, psichologijai... O svarbi esanti dėl to, kad tautosakoje glūdi liaudies, tautos siela, dvasia. Kodėl gi tautos sielos ieškoma tautosakoj labiau nei rašytinėj literatūroj? Į šitą klausimą atsakymo metmenys aiškėja, kai persvarstom — 1. kas yra tautosakos autorius, 2. kuo jis skirias nuo rašytinės literatūros autoriaus, 3. ar tautosakos autorius evolvuoja ir kaip.

1. Kas yra tautosakos autorius?

18 amžiaus romantikams ir jų pirmatakui Herderiui visa tautosaka buvo tautos, kolektyvo padaras, nes Herderis įsivaizdavo tautą turint realią sielą. Net graikų epopėjos, prancūzų ir germanų herojiniai epai buvo laikomi kolektyvine kūryba. Bet šiandien, kada aiškiai linkstama pripažinti tų epų individualinį kilimą, kada skeptiškai žiūrima į tautos sielos

realumą, atsisakoma nuo kolektyvinio autoriaus ir tautosakoje. Jau 1870 Kleinpaul drąsiai galėjo pasakyti, kad „... visur ir visuomet buvo tik atskiri kūrūsieji, atskiri sukūrusieji, atskiri perkūrusieji, nors ir bendruomeniška dvasia“ (*Von der Volkspoesie*, 13 p.). O Fr. Seiler, ištyrinėjęs vokiečių patarles, rado, kad patarlės kūrime kolektyvo dalyvauta tik pasyviai; kad „patarlės, lygiai kaip žodžio kūryboje tautos vaidmuo yra ne kuriamasis, bet pasirenkamasis“ (Cit. iš Krohn: *Folkloristische Arbeitsmethode*, 1926, 24 p.).

Iš kolektyvo, iš masės eina giesmės, dainos, pasakos pasiilgimas, o iš atskiro individo eina atsakantis tam receptyvumui aktyvus pasisiūlymas. Tai tas pats davimo ir ėmimo principas, kuris reiškiasi ir individualinės kūrybos santykiuose su publika.

Nėra reikalo įrodinėti, kad atskiro autoriaus sukurtas tautosakos faktas, pakliuvęs į liaudies lūpas, šlifavosi kaip akmenėlis upės srovėje.

Bet vis dėlto kyla klausimas: o kas tas pirmasis kūrėjas galėjo būti, bent iš kokio luomo: iš žemojo luomo ar iš aukštojo, iš liaudies ar iš šviesuomenės.

Hans Naumann yra vienas iš kraštutiniausių, kurie tvirtina, kad tautosakos žymi dalis yra ne iš pačios liaudies, bet iš aukštuomenės kilusi. „Liaudis ne produkuoja, ji tik reprodukuoja... Liaudis visados yra atsilikusi, ji maitinasi likučiais, kurie nukrinta nuo dvasiškai turtingesniųjų stalo“. (*Grundzüge der deutschen Volkskunde*, 1929, 11 p.). Pasak Naumanno, tai esą pagrindiniai moderniškos tautotyros dėsniai.

Išeitų, kad tautosaką, kaip ir visą dvasinį gyvenimą, kurias aukštesnysis luomas. Jo sukurtas dalykas pakliūva į liaudį. Liaudyje transformuojasi pagal liaudies dvasią ir virsta ne liaudies sukurtuoju, bet tik liaudies perdirbtuoju dalyku. Jeigu žemasis luomas ir kuria, tai tik jau esamos kūrybos ribose — kitaip tarant, imituoja. Ar aukštasis luomas progresuos, ar regresuos, liaudis juo paseka.

Savo tezei paremti Naumann nurodo, kaip viduriniais amžiais iš aukštojo luomo persimetė į liaudį kai kurios draabužių formos, kaip mėgstamiausios apie 1900 metus dainuotos dainos pasirodė esančios atskirų rašytojų sukurtos dar 18 amžiaus pradžioje. Taigi liaudies skonis pasivėlinęs apie porą šimtų metų.

Tvirtindamas, kad aukštasis luomas, kuris sykiu sudaro tautos šviesuomenę, duoda toną žemajam luomui — liaudžiai, H. Naumann apskritai yra daug tiesos pasakęs. Prisiminkim tik, iš kur prasidėjo mūsų liaudies nutautimas, iš kurėjo religinis indiferentizmas, kaip eina mados, sportas ir t.t. Vis pirma aukštasis luomas — šviesuomenė, o liaudis iš paskos.

Tačiau perdedama sakant, jog žemasis luomas apskritai nekuriąs. Jis kuria. Jeigu jis turi prieš akis nors ir iš aukštuomenės paskolintą modelį, — paseks juo, eis mažesnio energijos eikvojimo kryptim. Jeigu neturi — pats kurs savarankiškai. Šituo antruoju keliu daugiausia bus ir žengus lietuvių tautosaka. Į jį pastūmėjo tautosakos kūrėjų ypatingos istorinės sąlygos. Juk lietuvių aukštuomenės kai kurios dalys įsivesdino ne tik oficialiesiems, bet ir šeimyniškiems reikams gudų, paskiau lenkų kalbą. Dėl kalbos skirtingumo aukštuomenės žodinė kūryba liaudžiai buvo neprieinama. Dar labiau aukštuomenę nuo liaudies atskyrė socialinis nelygumas — įvestoji baudžiava. Liaudies ir aukštuomenės skirtingi interesai negalėjo būti palankūs bendrai dainai, pasakojimui. Ir abudu luomai nuėjo savais keliais. Sunku tikėti, kad aukštasis bajorų luomas būtų apsiėjęs be kūrybos. Dar sunkiau tikėti, kad jam būtų užtekę pasakų ir dainų apie bernelį, mergelę, žirgelį... Bet mums likę tik negausūs padavimai apie lietuvių atkeliavimą iš Romos, Kęstučio ir Birutės romantišką susitikimą, Vilniaus įkūrimą. Kaip nunyko pats aukštasis luomas, taip nudžiūti, nuskęsti į užuomarštį galėjo ir jo kūryba.

Dėl to į dabartinę lietuvių tautosaką galima įžiūrėti kaip į tikrą liaudies kūrybą. Ir ne be reikalo P. Galaunė vietoj tautodailės pavartojo liaudies meno vardą.

Liaudies kūrybą galėjo sužaloti rašytinė literatūra, betgi rašytinė, žmonėms bent kiek prieinama literatūra, atsirado labai vėlai, tik su 19 amžiaus pradžia; tuo tarpu tautosakos rinkinių turime taip pat jau iš 19 amžiaus pradžios. Todėl tik nežymi dalis istorinių dainų, padavimų yra aiškiai knyginiai produktai, nors jų autoriai ir nežinomi; lygiai negausios yra ir žinomųjų rašytojų (Strazdelio, Vienažinskio, Maironio) dainos, pakliuvusios į tautosakos lobyną.

Galėjo daug tautosakos sunaikinti ir religijos keitimas. Žinom juk Mažvydą ir kitus rašytojus skatinus pamesti kaukus, žemėpatis, smerkus dainas ir pasakas. Tačiau H. Naumann, aprašinėdamas vokiečių pirminės dvasios likučius, pažymi, jog katalikiškuose jų kraštuose jos daugiau užeinama, nes katalikų bažnyčia stengėsi esamas tradicijas panaudoti ir įprasminti krikščioniškomis idėjomis, o protestantizmas jas visiškai naikinęs.(1)

Iš čia aiškėja nepaprasta mūsų tautosakos reikšmė liaudies kūrėjo, o sykiu ir liaudies dvasiai pažinti.

2. Kuo gi skiriasi tautosakos kūrėjas nuo rašytinės literatūros kūrėjo?

Charakterizuoti tautosakos kūrėjas yra bemaž tiek pat kaip charakterizuoti pati tauta, šiuo tarpu liaudis.

Minėtasis H. Naumann tautos evoliucijoje randa du kraštutiniausius etapus: pirminę tautą ir civilizuotą tautą. Pirminei tautos stadijai, natūraliajai tautai (Naturvolk), charakteringa bendruomenės dvasia (Gemeinschaftsgeist); civilizacijos stadijoje arba civilizuotose tautose yra įsigalėjęs individualizmas.

Bendruomeniškumo stadijoje atskiras asmuo nėra sąmoningai pajutęs savo individualybės. Jis jaučias galingas tik

sykiu su sava bendruomene, nors jos reikalais ir nesirūpina. Jis galvoja, jaučia, veikia, kaip ir visi, neieškodamas originalumo.

Ta bendruomeniškumo dvasia pastebėti tik vadinamose nekultūringose, primitiviose tautose — būtų naivu. Jos pėdsakų randame ir labiausiai kultūringose tautose ir visuose luomuose; skiriasi tik laipsniu. Agrarinės tautos jos turinčios daugiausia, tačiau ir čionai individualizmas pamažu išstumia bendruomeniškumą. Žvilgtelkime tik į mūsų kaimo papročius, šiandien jau nykstančius.

Kolektyviai čionai dirbama: rugiapjūtei, linamynei, kūlimui daromos talkos; talkinama mišką, nupirtą trobą vežant, bendrai susirenkama plunksnų plėšyt, verpti. Kolektyviai vaišinamasi: valgoma iš vieno dubenio, geriama iš tos pačios aplinkui einančios taurelės (kitose tautose — bendrai rūkoma pypkė). Į laidotuves atsilankyti laikoma pareiga ir nekviestiems. Lankytasi, net šiandien kai kur nekviestų lankomasi ir į vestuves, kurios tampa beveik viso kaimo švente. Paskerdęs kiaulę ūkininkas neša savo kaimynui skerstuvį. Vyresnius, nors jie būtų kažin kaip svetimi, vaikai įpratinami vadinti „dėdėmis“, „dėdienėmis“, lyg jie būtų įtraukiami į tą pačią šeimą. Steigiamos bendros institucijos: bendras kaimo piemuo, bendros ganyklos, bendra kaimo pirtis, bendri pašokimai „subatvakariais“ ar „nedėdieniais“, net šokiai rodo daugiau tendencijos būti kolektyvūs, kuopiniai, tuo tarpu moderniškam šoky pora atsiskiria nuo viso kolektyvo ir savo šokį individualizuoja, kaip kam patinka. Bernioko vyriškumo reikšmasis tampa viso kaimo bernų švente, kada su tam tikrom ceremonijom jis priimamas į bernų kompaniją, o Vokietijoje kai kur tokios bernų bendruomenės net meilės dalykus paversdavę bendruomenės reikalu: vaikinui jo širdies pasirinktą bernų kompaniją paskirdavus ar parduodavus visiems metams. Pagaliau instinktyvus traukimas į bendruomenę „subatvakariais“ suveda jaunimą į kuopas, kurios nerimstančią, prigimty

susitvenkusią gaivalinę jėgą rėkte išrėkia, baubte išbaubia (plg. Vaižganto pašvenčių dainininkus su Petru Šešiuvilkioku!), sutartinai, bendruomenėj, ne skyrium, kaip individualistas, kuris vienas su Rūpintojėliu norėtų prie lygaus kelio parymoti.

Tik keli faktai rodo mūsų liaudį palinkusį bendruomeninį gyvenimą, kuris ne visai suprantamas individualistui, civilizuoto pasaulio žmogui, kaip Vaižganto Sviestavičius negalėjo suprasti Šešiuvilkioko ir jo kompanijos noro patalkinti nemokamai jam, nepažįstamam.

Šitokioje bendruomeniško gyvenimo stadijoje individas tol stiprus, kol jis priaugęs prie bendruomenės. Jei atskirsi nuo jos, tai pasirodys tada neužtenkamai išplėtota individo savišamonė, nepasitikėjimas savim, nusilenkimas kitam. O bendruomenė, netekusi vieno nario, nelabai nuostolį pajus, nes dingusį individą lengvai kitas atstos. Šioje stadijoje dar nėra „nepakeičiamų“. (2)

Iš šitokios bendruomenės kilęs tautosakos poetas tiek skirias nuo rašytinės literatūros kūrėjo, kiek pirminė tauta skirias nuo civilizuotos tautos.

Tiek vienas, tiek antras yra reikalingas įgimtų kūrybinių sugebėjimų; tiek vienas, tiek antras šitais sugebėjimais iškyla aukščiau savo laikų bendrinio niveau (plg., kad ir amatininkus, kurie pasakas, anekdotus lietuvių tarpe ypačiai nešiodavo!); tiek vienas, tiek antras kuria išvidinio būtinumo spiriamas, bendruoju ir fiziniu ir psichiniu pusiausvyros tendencijos principu: suspaustas oras veržiasi į skystesnio oro erdvę, susitvenkus energija stengias išsilieti nors ir dainos ar pasakos forma, kad po to eitų tam tikras palengvėjimas, atoslūgis.

Tačiau tautosakos autorius pasitenkina savo įgimtais, natūraliais gabumais, o jeigu juos ir lavina, tai nusižiūrėjęs į tokius pat tautosakos pavyzdžius. Individualinės literatūros kūrėjas savo talentą, kaip teisingai pastebi Kleinpaul, sustip-

rina studijomis, kūrybinių dėsnių ir svetimų literatūrų pažinimu. Jis sąmoningai pavartoja savo talentą literatūrinei kūrybai, o tautosakos poetas dainuoja, „kaip paukštelis ant šakos, nes pati prigimtis jam skyrė šį meno patraukimą, kuris jo burną praveria ir jo balsą tautos balsu padaro“ (Morf). Padaro jo balsą tautos balsu, nes jo paties gyvenimas yra glaudžiai sutapęs su tautos gyvenimu; jo norai, siekimai, emocijos yra bendrinės — kaip ir kitų; jas išreiškia bendrine forma, tradiciniu nusistojusiu trafaretu (plg. dainų pastovią simboliką, pasakų visados vienodus veikėjus su trim broliais, kurių du išmintingi, trečias kvailas, pasakų kompoziciją, kurioj vyrauja įprastinis trijų atsitikimų junginys...). Tuo tarpu individualinės literatūros kūrėjas čia yra kontrastas: jis individualistas; jame išbudęs savo asmenybės pajautimas, noras save įterpti, geismas daryti originaliau, naujoviškiau, kur reikštųsi jo paties individualus dalyvavimas kūrime.

Šitas bendruomeniškumas iš vienos pusės ir individualizmas iš antros ar tik nebus pagrindinės žymės, charakterizuojančios tautosakos ir rašytinės literatūros autorius. Iš jų, kaip iš šaltinių, jau teka visos kitos.

Tautosakos kūrėjo tipą poetiškai nusakė V. Krėvė-Mickevičius *Šarūne*, (114 p.) asmenyje Rainio, einančio, kur tik skamba šventa tėvų kalba, kuris jaučiasi esąs tėvynės gysla, jungianti tėvus ir sūnus, praeitį ir ateitį. Tai poetas, kuriame viskas susikolektyvinę, sutapę su tauta.

Jo kontrastą, individualistinį poeto tipą, išreiškia kitas Mickevičius — Adomas, tardamas: „Vienatvė! Kam man žmonės? Lyg jiems aš dainuoju! Klausykis, Dieve, ir tu, gamta, klausykis. Štai jūs verti garsai, jūs verta daina: aš — jos milžinas!“ (Biržiška: *Iš Adomo Mickevičiaus raštų*, 82 p.).

Tarp tų dviejų kontrastų esti tarpinių tipų. Suprantama, kad labiausiai liaudies dvasią išreiškia arčiausiai su ja susijęs. Bet pačiose senosiose literatūrose randam poetų, kurie, patys kurdami ar kitų sukurtas dainas bei padavimus platindami, išsiskiria iš liaudies, sudaro atskirą profesiją: graikų rapsodai,

homeridai, gallų druidai, vidurinių amžių prancūzų trubadūrai, vokiečių minezingeriai, skandinavų skaldai, anglų ministreliai, lietuvių vaidilos ar kitaip vadinami. Pastebėta, kad juo labiau poetų luomas užsidaro tam tikrų taisyklių ribose, juo jų poezija labiau nutolus nuo liaudies. Iš suminėjų labiausiai nuo liaudies nutolę skaldai, mažiausiai ministreliai. Su liaudim poetas labiausiai sutapęs žemdirbių, piemenų, žvejų, medžiotų tautose; iš čia ir eina gryniausia liaudies poezija (Kleinpaul, 22 p.).

Dėl šito artimumo bendruomeninei dvasiai liaudis priiima ir atskirų rašytojų dainas. Antai, Vienažinskio „Žirgeliai sukinkyti...“ taip sutapo su liaudies kūryba, kad ji pateko kaip liaudies daina į Niemi ir Sabaliausko dainų rinkinį, nors šiaip jau tas rinkinys yra vienas iš moksliškiausiai sudarytų. Tačiau to paties Vienažinskio „daina mano — dūšia mano“ arba „man vis tiek pat“ neįėjo į liaudies dainų repertuarą, nes jos neatsako kolektyvinei bendruomeninei dvasiai; jose yra daugiau individualizmo. Panašiai ir su Maironio dainom. Jo liaudies dainuojama „eina garsas...“, kaip ir liaudies dainose, pasakoja kasdieninio gyvenimo bendrinį įvykį, eleginę fabulą, o subjektyvią emociją suobjektyvina, sukolektyvina bendriniais karo, bernelio, seselės simboliais; liaudies dainų keliu — ir Maironis nupiešia karo vaizdą tik pora trumpų posakių; kaip liaudis, nemėgsta suktų sakinių, apsieidamas visai be šalutinių.

Dėl to daina ir virto žmonių lūpose sava daina. Tos dainos, kuriose yra daugiau paties kūrėjo individualizmo, į liaudies repertuarą nepakliuvo.

Tokiu būdu peršas išvada, kad tarp liaudies ir rašytinės literatūros poeto yra ne kokybinis, bet kiekybinis skirtumas. Kur išsilygina skirtumas tarp liaudies ir visuomenės kūrėjo, ten šviesuomenės kūryba įsilieja į liaudies kūrybą ir atvirkščiai.

Bet, niveliuojantis skirtumams tarp liaudies ir šviesuomenės,

3. Kas darosi su liaudies poetu: ar jis liaujas kūręs, ar jo kūryba gauna naują linkmę?

„Įprasta sakyti, kad bundant kultūrai ar bent civilizacijai, nyksta liaudies kūryba. Ir mūsų senovės mylėtojai dažnai nusiverkia, kad lietuvių dainos nykstančios, kad lietuvių tautinis atgimimas užmušęs liaudies kūrybą“ (B. Sruoga: *Dainų poetikos etiūdai*, 10 p.). Bet Sruoga primena, kaip net Didžiojo karo metu, toluoj patrankoms griaujant, vasaros vakarais ir naktimis jaunimas dainavo. „Ir gimdavo nauji žodžiai, nauja muzika, naujos dainuotės. Kitos tą pačią naktį padainuotos dingdavo iš atminties, kitos, kur lakesnės, įstrigdavo giliau širdin ir būdavo vėl dainuojamos“ (16 p.).

Taigi liaudies kūryba nyksta tik ta prasme, kad daugelis dainų ar pasakų žūsta neužrašytos. Bet kuriamoji galia nėra susilikvidavus. Tiktai „kiti laikai, kitoki žmonės, kitokios sąvokos, kitokios ir dainuotės“.

Kuria, būtent, linkme kinta?

Kada nyksta distancijos tarp aukštojo luomo ir tarp žemojo, tarp liaudies ir tarp šviesuomenės, tai ir ribos tarp liaudies ir šviesuomenės kūrybos rodo tendencijos tirpti. Nors liaudies poetas konservatyvus, tačiau jo bendruomeninė dvasia po truputį perleidžia vietą individualinei. Liaudies poetas naujų gyvenimo aplinkybių sužadintus išgyvenimus stengias išreikšti tradicine senąja forma, bet čia šen, čia ten įsibrauja jau individualistinė žymė.

Šito liaudies kūrybos individualėjimo pėdsakų galima rasti dainose, atsiradusiose kad ir to paties Didžiojo karo metu, apie kurį buvo kalbėjęs B. Sruoga (Norkus: *Didžiojo karo lietuvių dainos*, 1927).

Augo sode klevėlis,

Augo sode žaliasis,

Po tuo klevu, po žaliuoju
Guli jaunas bernelis.

Nepapūskie, vėjeli,
Nepajudink šakelės.
Nepajudink klevo šakų,
Nepabudink bernelį.

Ir papūtė vejėlis,
Pajudino šakeles,
Pajudino klevo šakas,
Pabudino bernelį.

Kelkis, jaunas berneli,
Gana ilgai miegoti,
Laikas stoti jau į kovą,
Ginti laisvės Lietuvos.

Nors ir sunkiai reiks kovot,
Vis tik priešą pergalės:
Plieno kardai ir durtuvai
Smarkų priešą nukovos...

Ir nebaigus dainos, jau aišku, kaip dainininkas, pradėjęs dainuoti tradicinį žmogaus susiejimą su gamta, įsibrovė į dienos motyvus, ir dainelė suskambėjo disonansu, nors perėjimas į naują motyvą ir logiškai sukonstruotas.

Naujas gyvenimas pamažu stumia laukan net senąsias, į tradiciją įėjusias formas; vietoj „sėdau ant žirgelio“ randi realistišką neskoningą „sėdau ant mašinos“. Vietoj bendrinio vardo į senąją dainelę įspraudžia tikrinį, jam aktualų, ir tokiu būdu suaktualina pačią dainą. Pvz., žinomoji dainelė „Lygios lankos, žalios pievos, balti dobilėliai“ pavirtus į „Už Širvintų pas Širvintus didi karė buvo“, ir toliau dainuojama jau apie varną ir aukso žiedelį (71 nr.).

Gauni išvadą, kad liaudies kūrėjas nesirūpina sukurti naują dainą: jis nori tik senąją perdirbti ir pritaikinti dabar-

tiniams reikalams. Kadangi liaudies daina yra bendrinės dvasios reiškėja, tai tik pakeitei vieną kitą žodį, ir vėl ji tinka naujesniam momentui.

Liaudies poetas perdirbinėja ir individualines dainas. Kas nepajus, kad yra parafrazuojamas, nors ir nevykusiai, Mai-ronis, kada dainininkas taria:

Čia Vytautas didis garsiai viešpatavo,
dėl savo tautos jis laisvę išgavo.
Čia prakaitu mūsų aplaistyta žemė,
čia nevieno priešo sutriuškinta galybė (164).

Rašytinės literatūros įtakoj liaudies dainininkas gali pakeisti, iškreipti net liaudies dainos charakterį, kada jis liaudies dainose švelniai, atsargiai apdainuotą karo vaizdą pakeičia iš sentimentalios rašytinės literatūros išmoktais drastiškais ir neskaniais paveikslais:

Gal aš daugiau nesugrįšiu,
Gal tavo grožybės daugiau nematysiu,
Gal kardas pervers man krūtinę.

Arba:

Ir mano rankas kojas nutraukė:
kritau ant žemės ir mirties laukiu (36).

Taigi, liaudies kūrėjo, o sykiu ir kūrybos, charakteris yra konservatyvus, bet vis dėlto kinta nežymiai su pačios liaudies gyvenimo kitimu, kinta pagal amžiaus ypatumus ir rašytinės literatūros pavyzdžius. Antra vertus, ir liaudies poeto produktas tam tikromis epochomis daro įtakos rašytinės literatūros kūrėjui.

Konstruktyvinė išvada: visomis išgalėmis paremtinas tikslus ir planingas liaudies kūrybos faktų rinkimas, kad galėtų a) estetiškai liaudies kūryba grožėtis, b) mokliškai tirti iš liaudies kūrybos tautos dvasinį ir materialinį gyvenimą, c) kūrybiškai panaudoti tautosaką rašytinei literatūrai.